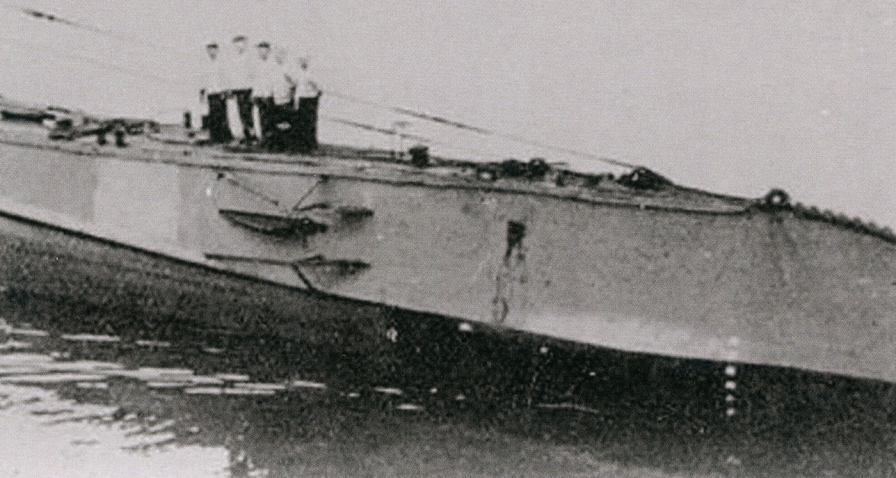

ORZELI LUGU: saatusliku Poola allveelaeva draamas segunesid armuke, sabotaaž, depressioon ja poliitilised intriigid

Orzeli käik Tallinna 1939. aastal kiskus Eesti maailmasõtta

Ootamatult Tallinna saabunud ja hiljem siit sama ootamatult lahkunud Poola allveelaev Orzel on tihedalt seotud Eesti vabariigi hukuga – just seda võib pidada õlekõrreks, mis murdis eestlaste delegatsiooni selgroo baaside lepingu läbirääkimistel. Orzeli loos põimuvad suur poliitika, kapteni ebakindlus ja depressioon, tema Tallinnas elanud armuke, kindral Laidoner ja tema poola päritolu abikaasa, sabotaaž ning tagatipuks filmilik põgenemine Tallinnast relvatärina saatel.

TEKST: **HANNO OJALO**

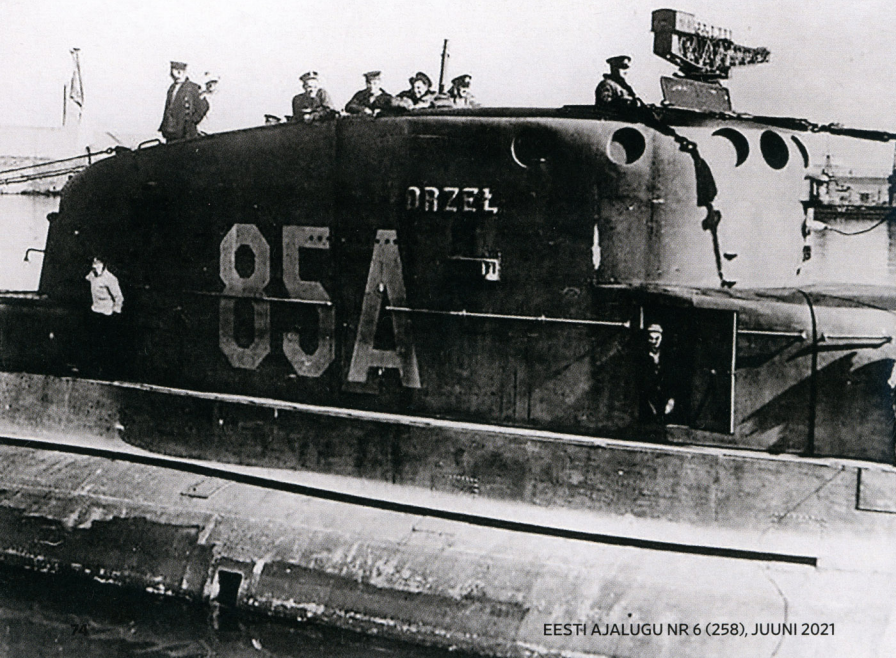
FOTOD: **RAHVUSARHIIVI FILMIARHIIV, RIIGIARHIIV, EESTI MEREMUSEUM SA, ARMIN LOMP / AJALOOARHIIV, VÕRUMAA MUUSEUM, PARIKAS / RIIGIARHIIVI FILMIARHIIV, SHUTTERSTOCK / VIDA PRESS, ALAMY / VIDA PRESS, POLISH GOVERNMENT IN EXILE MINISTRY OF INFORMATION WAR PHOTO SERVICE**

Teine maailmasõda, mis oli alanud 1. septembril 1939, tundus tollal neutraalses Eestis esialgu veel kauge ja väikese konfliktina, mis meid ei puuduta. Nimelt oli sõdivaid riike 3. septembriks ainult neli – ühelt poolt Saksamaa ning teiselt poolt Poola, Suurbritannia ja Prantsusmaa. Teised Euroopa riigid olid vähemalt ametlikult erapooletud. Kuid salapärasel põhjustel tõi sõja Tallinna üks Poola allveelaev.

📍 Poola allveelaev Orzel 1940. aastal Inglismaa sadamas.

Teine maailmasõda oli kestnud vaid kaks nädalat, kui 14. septembri õhtul kell 23.30 saabus erapooletu Eesti vabariigi pealinna reidile ootamatult sõdiva Poola riigi allveelaev Orzel ja saatis välja raadioteate: «Mul on pardal raskesti haige ja masinas vigastus. Kas võin sõita sadamasse? Poola sõjalaev Orzel.» Miks see muude riikide sadamate asemel just meie juurest peavarju otsis?

Kohe sõja esimese päeva varahommikul läksid kõik viis Poola allveelaeva sõjalaevastiku juhataja käsu kohaselt merele, vältimaks sakslaste õhurünakuid sadamas. Nende ainukeseks reaalseks panuseks sõtta jäi miinide veeskamine. Poolakate õigustuseks tuleb mainida, et õhus tiirutavate Saksa sõjalennukite ja rohkearvuliste patrull-laevade naabruses ei olnudki allveelaevadel võimalik suurt midagi teha, kuigi üritati.

Peale kahenädalast sõdimist lubas Poola sõjalaevastiku juhataja valida allveelaevakomandöridel olukorrast olenevalt kahe tegutsemisvariandi vahel: sõita võitluse jätkamiseks liitlasriiki Suurbritanniasse või viia oma allveelaev mõnda erapooletu Rootsi sadamasse ja lasta end sõja lõpuni interneerida (selle all tuleb mõista leebemas vormis sõjavangistust kuni sõja lõpuni erapooletu riigi territooriumil). Selleks ajaks oli enamik Poola allveelaevu saanud mitmeid vigastusi sakslaste lennuväerünnakutest ja süvaveepommidest.

Esimese variandi valis allveelaev Wilk, mis lahkus Läänemerelt ja sõitis Taani väinade kaudu Inglismaale. Kolm Poola allveelaeva eelistasid sõjast lahkuda ja suundusid septembri teisel poolel Rootsi sadamatesse, kus need ka interneeriti. Miks loobus kõige lihtsamast variandist oma allveelaeva päästmiseks – sõita Rootsi (kui ta ei riskinud valida sõjalises mõttes auväärsemat plaani suunduda Inglismaale) Orzeli komandör, kaptenmajor Henryk Kloczkowski? Seda enam, et tema allveelaev paiknes merel Danzigi lahe ja Gotlandi lõunatipu vahelisel alal. Selle asemel valis ta ebakindla ja riskantse mooduse tulla hoopis kaugemale põhja poole ning ka Soome ja Läti asemel valis ta just Tallinna.

Põgenemine lahingupositsioonilt

Põhjust võib ainult oletada. Mõnede kuulduste põhjal mõjutanud seda asjaolu, et Poola mereväehvitseril olnud Tallinnas armuke, lisaks oli Eesti pealinn talle tuttav ja meeldivate mälestustega seotud koht, kuna Orzel oli käinud 1935. aastal siin sõbralikul visiidil. Kloczkowski

➤ Orzeliga sama tüüpi allveelaeva Wilk sisemus.

➤ Valev Mere

➤ Johan Laidoner

➤ Rudolf Linnuste

on oma kirjas Laidonerile meenutanud, kuidas teda kindrali kodus südamlikult ja sõbralikult vastu võeti.

Paraku on Poola ajaloolased välja selgitanud, et andekas, vapper ja hiilgava karjääriga 37aastane mereväehvitser oli septembris 1939 nagu ära nõiutud – ebakindel, kartlik, depressiivne ja näis nagu otsivat võimalust põgeneda, et mitte alanud sõjas osaleda. Tema käitumine Orzeli komandörina kinnitab seda versiooni. Ette rutates olgu öeldud, et Poola sõjaväekohus degradeeris ta selle eest madruseks ja mõistis sümbolsest vangist.

Kloczkowski lahkus koos oma allveelaevaga lahingupositsioonilt Danzigi lahes juba 4. septembri hommikul enne vastava loa saamist. 10. septembril saadeti Orzelilt mereväeülemustele välja teade, et kõhutõbi ei võimalda Kloczkowskil enam oma kohustusi täita. Poolast vastati, et valigu kahe võimaluse vahel: mingi neutraalses sadamas maha ja andku juhtimine üle oma vanemohvitserile Jan Grudzinkile või tulgu koos allveelaevaga tagasi Danzigi lahte, kus pardale saadetakse uus komandör. Komandör mõtles kaks päeva ja otsustaski siis sõita Tallinna.

Oli, kuidas oli, igatahes võeti Orzeli radiogramm vastu Eesti kaldaraadiojaamas ning edastati merejõudude juhatajale mereväekapten Valev Merele, kes teatas asjast sõjavägede ülemjuhatajale kindral Johan Laidonerile ja oma staabiülemale, mereväekapten Rudolf Linnustele. Peale omavahelist arutelu otsustati tõenäoliselt Orzel kohe, ilma 24tunnise ooteajata, interneerida. Seda võib järeltada Eesti merejõudude ette võetud sammudest.

Vaid poolteist tundi pärast raadiokontakti, 15. septembril kell üks öösel sõitis Sõjasadama (tänapäeval kannab see Miinisadama nime) ülem kaptenmajor Mihkel Kõvamees koos peastaabi 2. osakonna ülema major Villem Saarseniga (kes oskas poola keelt) mootorpaadil sadamast välja ja leidis peagi merepinnale tõusnud Poola allveelaeva, millel põlesid ankrutuled. Kõvamees kohtus kõigepealt allveelaeva komandöriaga, kelle sõnul oli tal masinas väike rike. Kloczkowski palus end maale viia, Orzelil aga lubada peale tehnilise rikke kõrvaldamist lahkuda avamerele. Kõvamees palus allveelaeval kuni edasiste korraldusteni paigale jääda.

Edasi ootas Sõjasadama ülem mootorpaadis Orzelist umbes 20-30 meetri kaugusel abiväge. Poolakad kustutasid oma alusel tuled ja ootasid samuti vaikselt

sündmuste edasist arengut. Veidi hiljem jõudis kohale meie merejõudude teine mootorpaat vanemleitnant Paul Porre juhtimisel, kaasas allohvitser ja pool tosinat relvastatud madrust. Meie mereväelased ronisid Orzeli pardale ja edastasid Kloczkowskile Valev Mere korralduse interneerimise kohta. Poolakatele see muidugi ei meeldinud, sest teatele reageeriti vihapurskega.

Kartlik komandör jäigi Tallinna

Helises masinatelegraaf ja allveelaev hakkas liikuma. Eestlased – kartes, et allveelaev sukeldub ja soovimata külma merevette sattuda – hüppasid oma paati tagasi. Seejärel aga Poola allveelaev seiskas masinad, ilmselt taheti vaid ebameeldivatest külalistest lahti saada.

Kell 2.25 saabus Orzeli juurde juba suurem sõjalaev – vahilaev Laine, mille pardal olnud merejõudude juhataja Mere asus isiklikult interneerimisprotseduuri korraldama. Kõvamees sai käsu viia allveelaeva komandör ja nooremleitnant Mokrski, kes kurtis hambavalu, kõigepealt merejõudude staapi ja sealt edasi ambulantsi. Seal vaadati mõlemad poolakad läbi. Kloczkowskil kahtlustati üleväsimusest tekkinud depressiooni, aga kuna kõhutõbi viitas ka tüüfusekahtlusele, läkitati allveelaevakomandör sõjaväe keskhaiglasse, kuhu ta jäi ka pärast Orzeli lahkumist. Mokrskil tõmmati välja kaks haiget hammast ja ta saadeti allveelaevale tagasi. Poola allveelaev pukseeriti samal ajal Sõjasadamasse ja kinnitati terastrossidega kai külge.

Eesti-poolne komisjon (koosseisus kaptenmajor Johannes Santpank, vanemleitnant Verner Puurand, leitnant-insener Martin-Voldemar Sõstar ja käskjalg madrus Bernhard Lille) asus 15. septembril kontrollima allveelaeva tehnilist seisukorda. Tehti kindlaks, et poolakate väide tehnilisest rikkest ei pea paika – allveelaeva peamehhanismid olid korras ja laev oli seega liikumisvõimeline. Vaid üks kõrgsurvekompresori toru oli pragunenud, kuid selle tagajärjel ei kaotanud laev sõidu- ega merekõlblikkust.

Saadud info edastati kindral Laidonerile. Oli selge, et masinarike oli Orzelile vaid ettekääne Tallinna sadamasse tulekuks. Näiteks Rootsi sadamaisse läinud Poola allveelaevade Sep ja Rys komandörid küsisid alguses samuti, kas nad võiksid seal

➔ Mihkel Kõvamees

Eesti valitsus pidi rahvusvahelist õigust täpselt järgima ega saanud mingil juhul riigi neutraliteeti ohtu seada.

• Villem Saarsen

• Paul Porre

vaid oma vigastusi parandada. Alles siis, kui rootslased selle peale arvasid, et ega poolakad ettenähtud 24 tunni jooksul oma allveelaevu ikka päris korda ei saa (sakslased olid neid pommitanud süvaveepommidega ja neil allveelaevadel olid tõesti vigastused), nõustusid poolakad interneerimisega.

Torpeedod maha, meeskond maale

Paistab, et poolakate remondijutu tagamõte oligi selles, et näidata oma Rootsi-sõidu asjaolude tulevastele uurijatele: nad pole sinna üldse läinud plaaniga end sõja lõpuni rootslaste kätte anda, vaid just remondikavatsustega. Sama salaidee võis ju olla ka Orzeli komandöri, kes mõtles juba eelkõige iseenda päästmisele sõjamõllust. Siiski ei saa välistada võimalust, et Kloczkowski ja vanemohvitser Grudzinski arvestasidki, et Eesti võimud lasevad neil 24 tunni jooksul sadamast lahkuda.

Eesti vabariigi olukorda Poola allveelaeva suhtes komplitseeris Saksa tankeri Thalatta viibimine Tallinna sadamas, eriti asjaolu, et tanker valmistus parajasti lahkuma. Just sellele viitas Saksa suursaadik Hans Frohwein, kes helistas välisminister Karl Selterile ning juhtis tähelepanu asjaolule, et nende laeva ja Poola allveelaeva Tallinnast väljumise vahele peab jääma minimaalselt kuus tundi.

Eesti valitsus pidi rahvusvahelist õigust täpselt järgima ega saanud mingil juhul riigi neutraliteeti ohtu seada – seetõttu tegigi Eesti mereväe esindaja juba 15. septembri hommikul poolakatele konkreetset teatavaks, et Orzel interneeritakse. Samal päeval andis kindral Laidoner käsu laev desarmeerida: maha võtta torpeedod, kahurilukud, käsirelvad, merekaardid ja navigeerimisvahendid. Samuti eemaldada laevalt meeskond, paigutada see Tallinna garnisoni ülema määratud ruumidesse ja pumbata laevast välja vedelkütus.

Paraku suhtusid eestlased oma senistesse liitlastesse (Poolaga olid Eestil väga tihedad ja sõbralikud suhted olnud) heatahtlikult ja meeskonda polnud samuti võimalik kohe laevalt ära tuua: ilma selle osaluse ja kaasabitä oleks olnud Orzelilt relvastust ja varustust maha võtta keerukas, mistõttu tegid eestlased

Eestlastele oleks Orzeli ja selle meeskonna võimalik väljaandmine venelastele tähendanud endiste sõprade ja liitlaste reetmist.

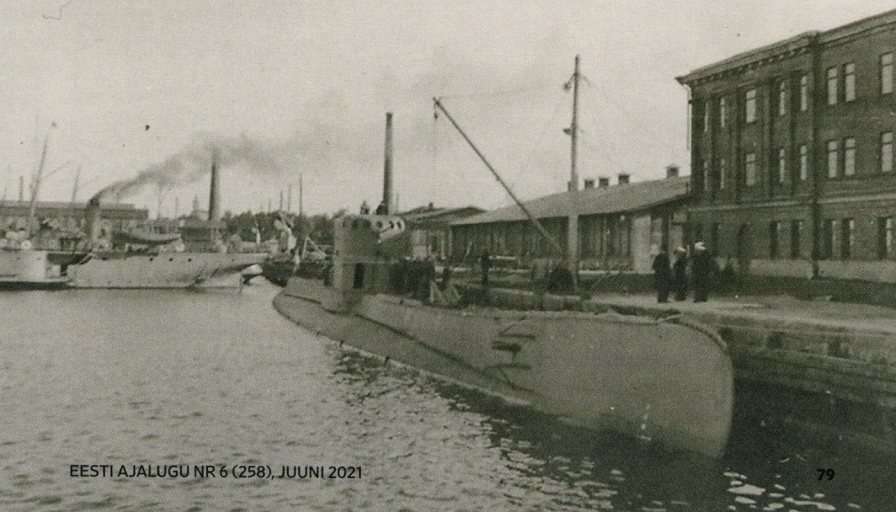
ja poolakad seda koos. Poolakad protestisid loomulikult interneerimisotsuse vastu ning osutasid kaasabi võimalikult aeglaselt ja vastumeelselt. Lisaks rikkus Orzeli meeskond torpeedode tõstmiseks hädavajaliku kraana või vintsi. Sabotaaži on poolakad hiljem ka ise tunnistanud.

Seda kõike ära kasutades õnnestuski Orzelil õil vastu 18. septembril Tallinnast põgeneda, mis Eesti diplomaatilist ja sõjalist olukorda veelgi kahjustas. Visalt levisid ka kuulujutud, et näiteks kindral Laidoner, kelle abikaasa oli poolatar, isegi soodustas oma tegevuse, tegevusetuse või salajaste suuliste käskudega poolakate põgenemist, kuigi dokumentide järgi oli kõik korrektne.

Küpsisekarpi peidetud merekaardid

Au ja moraali seisukohast oli küll tegemist igati kiiduväärse sammuga nii eestlaste kui ka poolakate jaoks. Suure tõenäosusega oleks NSV Liit, kes astus Poola vastu *de facto* sõtta 17. septembril, hakanud Eestilt nõudma Orzeli ja tema meeskonna väljaandmist (nii toimiti näiteks Lätis ja Leedus interneeritud Poola sõjaväelastega – tõsi küll, alles 1940. aasta juunis). Eestlastele oleks Orzeli ja selle meeskonna võimalik väljaandmine venelastele tähendanud endiste sõprade ja liitlaste reetmist, lääneliitlaste halvakspanu ning piinlikku olukorda meie riigimeeste,

● Poola allveelaev Orzel Tallinna Sõjasadamas interneerituna.

➤ Laidoner ja tema abikaasa Maria 1925. aastal.

sõjaväe juhtkonna ja kõigi sõjaväelaste jaoks. Poolakad valisid ainsa võimaliku variandi – suunduda liitlasriiki Suurbritanniasse ja jätkata sõda Saksamaa vastu. Nende jaoks oli see auväärne valik, nad olid kangelased.

On ka selgunud, et poolakad asusid põgenemisplaan sepitsema kohe peale depressiivsest komandörist vabanemist. Ehk saadi hoogu juurde ka võimalusest kohtuda Tallinnas resideerivate Poola ja Suurbritannia ja mereväeatašeedega. Ilmselt oli otsustava tähtsusega siiski 17. septembri hommikul levinud teade, et NSV Liit on rünnanud sakslastega võitlevat Poolat selja tagant.

Põgenemishetkeks oli allveelaevalt maha võetud 14 torpedot, pardale jäi neid veel kuus. Kütuse väljapumpamisega ei olnud veel alustatudki. Küll aga suudeti selleks ajaks ära viia suurtükilukud, käsirelvad, merekaardid ja meresõiduraamatud.

Mis puutub äravõetud merekaartidesse, ilma milleta oli pea võimatu läbi Taani väinade navigeerida, siis on lai pinnas kõikvõimalikele teooriatele, kes kõik võisid puuduvad kaardid allveelaeva smugeldada: näiteks mit-

med Suurbritannia, Prantsusmaa ja Poola saatkonna töötajad või proua Maria Laidoner. Ajaloolane Raimo Pullat mainib koguni üht eriti kummalist lugu, mille kohaselt olevat noorkotkaste pealik Juhan Tedersoo toimetanud laeva uuele komandöri-le Jan Grudzinskile Tallinna sadama ja Tallinna lahe plaani küpsisekarpi peidetuna!

«Poolakad lähevad minema!»

Öösel valvas allveelaeva vaid kaks valvurit – üks kai peal ja teine aluse juhtimisruumis. Allveelaeva meeskonnas oli aga 62 meest (neist viis ohvitseri). Ööl vastu 18. septembrit kell 2.45 löödi uimaseks Orzeli juures kail jalutav eestlasest tunnimees, madrus Boris-Nikolai Mahlstein, ja tassiti allveelaeva sisemusse. See toimunud nõnda, et kaks poola meremeest küsinud eestlaselt suitsu (või suitsule tuld). Mahlstein pannud püssi käest, hakanud taskutes sobrama ning saanud siis tugeva hoobi. Teistel andmetel (Mahlsteini enda eraviisilise jutu järgi) meelitasid poolakad ta allveelaeva sisemusse ja vangistasid seal.

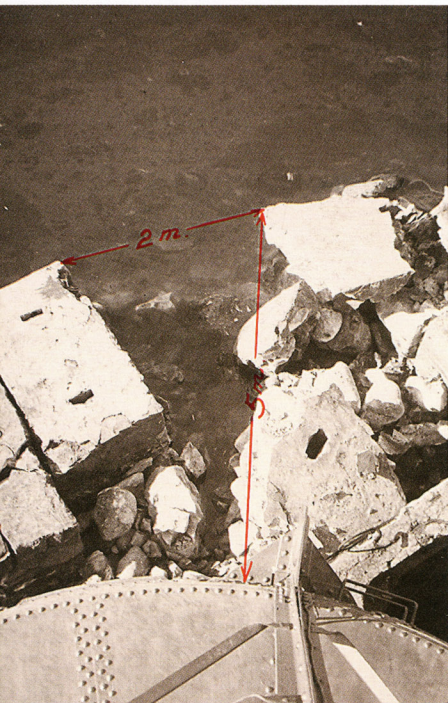
Nüüd raiuti kirvega läbi allveelaeva kai külge kinnitanud trossid või manillaköied, samuti laeva maaga ühendanud telefoniliin, anti masinatele käik ja mindi uue komandöri juhatusel merele. Kaasa viidi ka aluse siseruumides valvet pidanud allveelaeva Lembit nooremmaat Roland Kirikmaa, kes erinevalt Mahlsteinist oli relvastamata. Kirikmaa sõnul anti allveelaeva meeskonnale käsk koguneda masinaruumi ja kui ka tema sinna suundus, hüppasid mõned mehed pimedas ta selja taha ja ähvardasid püstoliga (mille poolakate hilisemates kirjeldustes oli enne ära peitnud Orzeli pootsman). Kloczkowski asemel komandöri kohustesse asunud Grudzinski lisis vabanduseks «*Sorry!*» ja eestlane oligi Poola allveelaevnike poolt vahi alla võetud.

Poolakate põgenemise avastas kõigepealt sadamas paiknenud torpeedopaat Sulev. Nimelt märkas torpeedopaadi tunnimees allveelaeva eemaldumist kaist ja andis häiret. Võimalik, et sama madrus tulistas ka paar püssilasku allveelaeva pihta.

Öösel valvas allveelaeva vaid kaks valvurit – üks kai peal ja teine aluse juhtimisruumis. Allveelaeva meeskonnas oli aga 62 meest.

«Järsku läks lärm lahti, et poolakad lähevad minema. Vaatame jah, et juba on allveelaev end sadamast välja keeramas.»

🔴🔴 Orzeli poolt
vigastatud
Tallinna Uue
sadama välismuul
1939. aastal.

Süvaveepommid ja suurtükitali

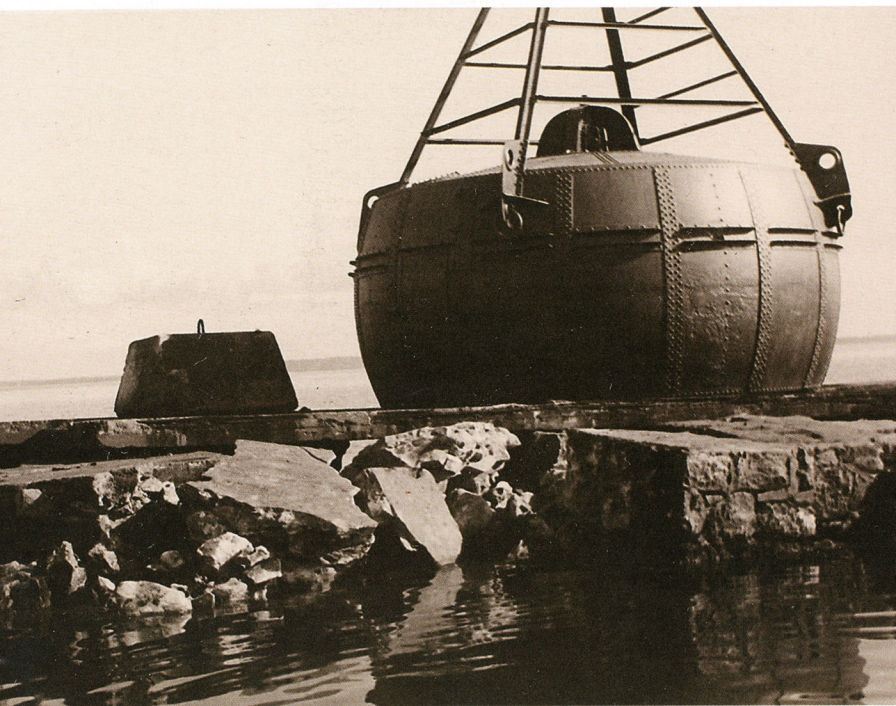
«Siis saatis Lille mind telefonitsi staabist küsima, kas tohib lasta,» on Kivik meenutanud. «Kuid ühendust ei saanudki, kuigi proovisime pärast veel.» Sulevi meeskond otsustas nagu vaikival kokkuleppel mitte tulistada. «Lille oli hiljem uurimisel öelnud, et omad mehed ju peal, mis ma sellest allveelaevast lasen,» meenutas Kivik.

Teisalt oli ka oht, et pimedas Poola allveelaeva tulistades võidakse tabada teisi sadamas olevaid laevu (näiteks Eesti jäämurdjaid, mis paiknesid samal joonel). Nähtavust vähendasid lisaks ööpimedusele allveelaeva diiselmootorite tekitatud paks suitsupilv ja ka torpeedopaadi masinate aurupilv. Pealegi suhtuti poolakatesse kui endistesse liitlastesse kaastundlikult.

Edasi jõudsid Sulevi suurtükimehed juba oma kahurite juurde.

Sulevi sihtur Bernhard Lille on meenutanud: «Järsku läks lärm lahti, et poolakad lähevad minema. Vaatame jah, et juba on allveelaev end sadamast välja keeramas. Nad sõitsid sadama põhjamuuli otsa ja olid seal kinni umbes 20 minutit. Hüüdsin teistele, et helistagu merejõudude staapi, et mis nüüd teha. Staabis kõnesid vastu ei võetud.»

Vabavahile vaatamata asus ta torpeedopaadi võõrisuurtüki taha. «Nõudsin mürsukambri mürsku. Sain selle, lõin suurtükile rauda ja keerasin kahuri Orzeli peale.» Suurtüki laskevalmis seadmiseks ja väljasihtimiseks oli aega küllalt, oli ju põgenev Orzel sadamasuus kõigepealt välismuuli otsa pörutanud ja paigale takerdunud. Kivik tõi laskemoonakeldrist mürsu ja Lille võttis Orzeli komandosilla (allveelaeva kerest välja ulatava tornitaolise moodustise) sihikule. «Ühest lasust oleks piisanud.»

Poola allveelaev pääses lõpuks tagasikäiku andes muuli otsast minema ja suundus avamererele. Sulev jäi kai äärde – meeskond ja ohvitserid oli poolenisti linna peal laiali. Kivik võttis takso (tol ajal madruse kohta vägagi kulukas samm!) ning hakkas meremehi linna pealt kokku korjama. Tunni-paari pärast väljuski Sulev merele, võttis Naissaarelt peale süvaveepommid ja asus allveelaeva jahtima, kuid selleks ajaks oli Orzel kadunud.

Aegna Rannakaitsepatareist nr 3 lasti kell 4.15 põgeneva Poola allveelaeva pihta 130millimeetristest suurtükkidest 14 mürsku, kuid pihta ei saadud. Või ei tahetudki saada? Pigem siiski ei suudetud tabada, sest sihtmärk oli väike ja hallikat allveelaeva, millest vaid väike osa oli veepinnal, ei suudetud septembriööl või -koidikul meres korralikult näha. Radareid tol ajal veel

Põgenenud Orzel sõitis Soome lahest välja avamerele ja jõudis ööl vastu 21. septembrit Gotlandi idarannikule.

polnud, vähemalt mitte Tallinna merekindluses.

Suurtükitali sundis Orzeli sukelduma. Merel hakkasid allveelaeva otsima lisaks Sulevile ka mootorpaat nr 10, sidelaev Tahkona ja vahilaev Laine. Kõik need olid varustatud

süvaveepommidega. Sulev sõitis Poola allveelaeva otsides kuni Paldiskini, kus olevat pooleks sõitnud ette jäänud piirivalvekaatri. Otsingud lõpetati 19. septembril.

Põgenenud Orzel sõitis samal päeval Soome lahest välja avamerele ja jõudis ööl vastu 21. septembrit Gotlandi idarannikule, kus kaks vangistatud eestlast kummipaadiga maale saadeti. Esialgu olnud kavas nad kusagil Eesti rannikul maha panna, kuid allveelaevajahi tõttu loobuti sellest. Allesjäänud kütusega suutis Orzel läbida Taani väinad ja jõuda 14. oktoobril Inglismaale.

Orzel hukkus Põhjameres

Eesti pealinnas puhkes aga Orzeli põgenemise tõttu suur skandaal. Kellegi pidi Eesti poolelt suurriikide ees patuoinaks tegema ja tehtigi. Juba Orzeli põgenemisele järgnenud päeval, 18. septembril, võeti kohalt maha Eesti merejõudude juhataja mereväekapten Valev Mere ja merejõudude staabiülem mereväekapten Rudolf Linnuste. Kindral Orasmaa juhitud uurimiskomisjoni juurdlus tuvastas siiski, et allveelaeva põgenemist eestlased kuidagi ei soodustanud ega abistanud.

Saksamaa reaktsioon Poola allveelaeva pagemisele ei olnudki kõige ägedam. Küll aga reageerisid sellele venelased, kellele oli sülle kukkunud võimas argument baaside lepingu läbisurumiseks. Nende kirjelduste järgi võttis Orzel suuna otse Leningradile, kurja plaaniga

lasta seal põhja võimalikult palju Nõukogude sõja- ja kaubalaeva. Algatati hüsteeria partei kontrolli all olevas massimeedias, alarmeeriti kogu sõjaline infrastruktuur Soome lahel ja selle rannikul ning alustati allveelaevajahti – mitte ainult oma territoriaalvetes ja Soome lahel, vaid ka Balti riikide rannikul.

1938. aastal Hollandis ehitatud moodne, 84 meetri pikkune Orzel hukkus 1940. aasta juunis Põhjameres koos meeskonnaga.

Heitliku meelega laevakomandöri saatus

Endine laevakomandör, kaptenmajor Kloczkowski vabastati interneeritu seisusest Tallinnas 7. novembril 1939 ausõna vastu. Ilmselt juhtus sama ka teise Tallinna jäänu, allohvitser Marian Barwinskiga. Julgeoleku huvides keelati neil elada piirkondades, kus asusid NSV Liidu sõjaväebaasid. Kloczkowski asus elama Tartusse. Eesti vabariik hoolitses interneeritud sõjameeste eest, kandes nende ülalpidamiskulud ja haiguskindlustuse.

Peale Eesti okupeerimist 1940. aasta juunis NSV Liidu vägede poolt asus Kloczkowski, kes ilmselt eelistas natse bolševikele, taotlema luba sõiduks oma perekonna juurde Saksamaa poolt okupeeritud Poolas, põhjendades seda oma naise ja laste ülalpidamise vajadusega. Sellele 9. juulil esitatud taotlusele järgnes kohe arreterimine Tartu poliitilise politsei assistendi Kruusi poolt, kes saatis Poola ohvitseri edasi Tallinna keskvanglasse.

Edasi toimetati mereväeohvitser koos Lätis ja Leedus kätte saadud Poola

ohvitseridega – nüüd juba venelaste poolt – Kozelski vangilaagrisse. Õnneks olid need poolakad sama aasta kevadel toimunud Katõni tapatalgute ajal (seal hukati ligi 15 000 Poola ohvitseri, lisaks veel hulgaliselt tsiviilisikuid – toim) viibinud turvalises Baltikumis ja nende elu enam otseses ohus ei olnud.

Kloczkowski ja teised poolakad jõudsid 1941. aasta sügisel NSV Liidus moodustatud, kuid hiljem sõjaliitlase Suurbritannia egiidi alla liikunud kindral Wladyslaw Andersi armeesse ja lahkusid koos sellega 1942. aastal Iraani kaudu Briti impeeriumi valdustesse. Inglismaal anti Kloczkowski tema käitumise eest 1939. aasta sügisel Poola sõjakohtu alla, degradeeriti madruseks ja mõisteti sümboolselt neljaks aastaks vangi. Hiljem sõitis ta ohvitserina Liberty tüüpi sõjaväetranspordilaevadel ja tegi kokku üheksa retke USA ja Inglismaa vahel. Kloczkowski suri USAs 1962. aastal.

Barwinski saatuse kohta andmed puuduvad, kuid võib arvata, et ka tema tee viis Andersi armeesse.

27. septembril levitasid NSV Liidu raadiojaamad «uudiseid», et samal päeval kell 18.00 Moskva aja järgi oli tundmatu allveelaev Narva lahe piirkonnas torpedeerinud ja uputanud Nõukogude Liidu auriku Metallist (väidetavalt päästeti 19 meeskonnaliiget, viis jäi teadmata kadunuks). Teine aurik Pioner olevat aga allveelaeva eest põgenedes madalikule sõitnud.

Neid valesid kasutati Eesti delegatsiooni surve- tamiseks Moskvast samal ajal toimunud baaside lepingu läbirääkimistel. Kohe pärast Eesti kapitulatsiooni ja baaside lepingu (ametliku nimega Eesti vabariigi ja NSV Liidu vaheline vastastikuse abistamise pakt) allkirjastamist 28. septembril lõppesid jutud «välismaistest allveelaevadest» nagu noaga lõigatult,

➤ **Orzeli mälestustahvli avamine Miinisadamas 2005. aastal.**

kuid Eesti neutraliteedist polnud enam midagi järele jäänud. Esimesed Nõukogude laevad jõudsid Tallinna vaid veidi üle kahe nädala hiljem, 15. oktoobril, ja 18. oktoobril marssis üle piiri juba Punaarmee.

1938. aastal Hollandis ehitatud moodne, 84 meetri pikkune Orzel hukkus 1940. aasta juunis Põhjameres koos meeskonnaga, olles enne uputanud ühe Saksa transpordilaeva. Tallinnast põgenenud allveelaevnikest jäi ellu kümnekond inimest, kes erinevatel põhjustel sel viimasel retkel allveelaeva pardal polnud.